

20. ПСЗ РИ-2, т. XXVII, № 26171.
21. ПСЗ РИ-2, т. L, № 54640.
22. Гагант І. До історії ремісничої праці між євреями на Україні // Збірник праць єврейської історично-археографічної комісії. – Т. II. – К., 1929. – С. 308.
23. Клименко П.В. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX ст. // Ювілейний збірник на пошану академіка Д.Й. Багалія. – К., 1927. – С. 1045-1058.
24. Клименко П.В. Цехи на Україні. – Т. 1. Суспільно-правові елементи цехової організації. – К., 1929. – 199 с.
25. Компан О., Суслопаров М. До 80-річчя з дня народження П.В. Клименка // Український історичний журнал. – 1967. – №7. – С. 136.
26. О запрещении духовенству епархии отдавать церковные работы иконостасному мастеру Андрею Иваницкому // Подольские епархиальные ведомости (оффиц. ч.). – 1891. – № 41-42. – С. 564.
27. Островерхов Н.Л. Описание Каменец-Подольска. – К., 1882. – 37 с.
28. Отчет о деятельности Каменец-Подольского городского общественного управления за 1893-1894 годы. – Каменец-Подольск: «Русская типография» М.Гликина, 1895. – 54 с.
29. Прусевич А. Гончарный промысел в Подольской губернии // Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916. – 645 с.
30. Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів м. Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 р. – К., 1932.

In the article activity of handicraft justices is examined Podilskogo a province, the changes of their tasks and functions turn out during a XIX item Drawn a conclusion, that handicraft justices, inculcated the Russian legislation converted handicraft workshops from independent corporately production amalgamations on exceptionally production workshops.

Key words: *handicraft justices, workshops, artisans, legislation.*

Отримано: 12.09.2010

УДК 94(477.74)“1920/1924”:281.96:262.2

Д. І. Кузовенков

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ОДЕЩИНІ У 1920–1924 рр.

У статті на основі аналізу джерел та історіографії, зроблено спробу дослідити процес формування перших автокефальних парафій на Одещині та їх діяльність на початку 20-х рр. XX ст.

Ключові слова: *парафія, Українська Автокефальна Православна Церква, єпископ, Всеукраїнська Православна Церковна Рада, УПЦ Братство “Діяльно-Христова Церква”.*

Суспільно-політичні та культурно-духовні процеси, що відбувалися на Одещині на початку 20-х рр. XX ст. не можливо уявити без релігійного життя. Серед тогочасних конфесій, представлених в регіоні, на авансцену виходить Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ).

Проблема формування та початкового етапу її діяльності на територіях Одеського краю, у зазначений період, не залишилась поза увагою науковців. Однак, праці О. Тригуба [14], А. Кукурудзи [12], О. Бааягузової [10], О. Поцулка [13] та інших лише побічно торкаються нашої проблематики. Такий стан речей і став причиною появи даної публікації.

Початок 20-их років на Одещині ознаменувався виникненням перших українських автокефальних православних парафій. “Духовним наставником” Одеської округи УАПЦ був єпископ Одеський та Балтський Антоній (Гриневич). Це людина, яка за словами одного з “керівників” одеської громади протоієрея Ф. Деньги, “користувалась великою повагою і його авторитет визнавали навіть слав’яни” [5, арк. 12].

Родоначальницею та самою першою автокефальною парафією була громада церкви Святого Дмитра, яка за сприянням єпископа (РПЦ) Херсонського та Одеського Олексія¹ спочатку розташовувалась в підвальному помешканні Успенської церкви (перебувала громада там приблизно півтора місяця), але пізніше розмістилась в єпархіальному будинку. Керувала громадою Церковна Рада (пізніше називалась Губернська) та панотець.

16 вересня 1920 р. з дозволу Одеського Губернського Революційного Комітету, в присутності 180 членів громади відбулись загальні збори Свято-Дмитрівської парафії. У порядку денному зібрання були такі питання як: автокефалія УАПЦ; приєднання до спілки українських парафій²; статут парафії; вибори членів Ради і Ревізійної Комісії; “біжучі справи”. До останнього увійшли членські збори (10 крб.), кількісний склад Ради, Ревізійної комісії та кандидатів до них [9, арк. 3].

На наступних зборах парафіян, що відбулись 26 вересня 1920 р., обговорювались поточні проблеми, серед них вагоме місце належало витратам та внескам [9, арк. 4].

18 жовтня 1920 р. усі рішення та пропозиції у вигляді копій протоколів загальних зборів парафії були надіслані на розгляд ВПЦР у м. Києві. Серед документів мала місце й інформація, яка пояснювала відсутність статуту громади. Причина полягала у бюрократичній тяганині (губернський революційний комітет чекав відповіді на запит з м. Харкова) [9, арк. 2].

Через місяць, як свідчать документи, члени ВПЦР ухвалили прийняти Одеську парафію до Всеукраїнської Спілки Православних Парафій (ВСПП) та “вітати її як перше вогнище і фортецю українсько-церковно-визвольного руху” [7, арк. 2].

Приєднавшись до Спілки та виконавши усі розпорядження ВПЦР, Одеська автокефальна парафія приступила до організації українізації церковного життя. Але реалізація зазначеного курсу наштовкнулась на ряд проблем. Насамперед, не вистачало богослужбових книжок, читалися лише Євангеліє і Апостол.

Після загальних зборів Рада послала двох своїх членів з панотцем К. Шевченко (Шепченко) до єпископа Олексія довести до його відома постанову парафії і просити “його згоди на поминання його ймення на Службі Божій разом з архієпископом Парфенієм (Левицьким). Це зроблено через те, що єпископ Олексій дуже добре ставився до нашої парафії і ми просто не мали морального права з ним порвати зразу... Правити службу українською мовою він дозволить, коли на підручникові буде благословення Архієпископа Парфенія” [9, арк. 2].

В двох одеських храмах вже проводилась відправа українською мовою, а “в 5-ти Храмах-парафіях (тільки) має українізуватися, де ведеться уперта боротьба з противниками цього руху, і де вже в яких отримані благословення від єпископа Олексія.” До речі, єпископ Олексій, який на думку громади “у всьому іде на зустріч українцям”, у промовах визнавав не лише автономію Української Церкви, але й автокефалію [4, арк. 6].

Доказом цього є “Вітання” єпископа Олексія від 24 березня 1921 р., в якому зазначено наступне: “Вітаю Вас од щирого серця з роковинним святом заснування першої Православної Української Парафії (мається на увазі Свято-Дмитрівської – Д.К.) міста Одеси. Дозвольте мені в це

¹ **Олексій (Важенів)** – єпископ РПЦ, призначений тимчасово керуючим одеської єпархії з перебуванням в Одесі. У 1921 році звільняється з посади керуючого одеської єпархії і призначається єпископом Тираспольським.

² **Всеукраїнська спілка православних парафій** була заснована у 1919 р. 2-ою ВПЦР у м. Києві та могла існувати лише при умові об'єднання навколо неї не менш трьох парафій; мала свій статут.

свято оголосити радісну відомість, що святійший Патріарх Тихон благословив не забороняти відправляти службу Богу по службнику на українській мові. Нехай уся благодать й милість Божа буде з українською православною парафією в новому році її життя. Нехай Бог благословить вашу працю на користь її та зрість її святої справи» [7, арк. 5].

У березні 1921 року панотець К. Шевченко з невідомих причин залишив Свято-Дмитрівську парафію, діставши прихід на селі. Тому парафія тимчасово була позбавлена інструкторів та відповідно богослужбових книг. Ситуація виправилась лише тоді, коли парафію обійняв О. А. Навроцький [9, арк. 13].

Тим часом, в травні 1921 р. відбулось засідання Комісії з організації Одеської Губернської Спілки українських парафій. На зібранні передбачалось не обмежуватися працею одного району, а вжити заходів з «поширення цієї справи на Миколаївщині та Херсонщині аби таким сполученням жвавіше розповсюджувати справи і боротися з реакційним елементом, який почуваючи в цьому велику небезпеку, гуртуються і напружують усі сили, аби повернути до старих часів» [7, арк. 7].

У листі до ВПЦР новоутворена Губернська Рада Спілки українських православних парафій повідомила, що існуюча до цього часу Губернська Комісія з українзації Церкви на Одещині скасована, а на її місце обрана Губернська Рада, до якої увійшли П. Базілевич, Ф. Нестурк, Маручак, А. Царічанський і член-пастир Ф. Деньга. Головою Губернської Ради обрано П. Базілевича [7, арк. 9].

У серпні 1921 р. Свято-Дмитрівська парафія несподівано для всіх віруючих зачинилась. Приводом до закриття послужив від'їзд пароха о. Юркевича. Родинне село, звідки ним було надіслано листа, дізналось про хворобу та зречення від обов'язків уповноваженого. На думку парафіян, о. Юркевич завчасно був попереджений єпископом Олексієм про напади з боку обновленської течії і погодився на його пораду уникнути боротьби [7, арк. 11]. Можливо, по подібним причинам панотець Шевченко також покинув парафію.

У зв'язку з цими подіями, відправлення служби тимчасово здійснював о. Лук'янів який не був українцем за походженням. Однак він також довго не затримався. 13 серпня, після сварки з єпископом Олексієм, він залишив посаду. Лук'янів, на думку парафіян, був «людиною випадковою, навіть далекою від ідей парафії» [7, арк. 11]. Відсутність відправ Служби Божої не могло не стурбувати парафіян.

Через те, що Свято-Дмитрівська автокефальна громада залишилась без свого пароха, П. Базілевич звернувся з проханням до ВПЦР якомога швидше надіслати панотця. У відповідь остання повідомила, що «вирішує питання про прибуття єпископа до Одеси (єпископ Олексій від'їхав на запрошення ВПЦР до Києва – Д.К.) і сподівається, що на свято Св. Петра і Павла прибуде або всесенний єпископ Нестор Шараївський або ж хтось інший із єпископів» [7, арк. 15].

Слід зазначити, що автокефальні громади функціонували не лише в місті. Наприклад, у селі Марківці було закладено парафію Свято-Духівської церкви, настоятелем якої обраний дяк К. Молчановський, а священиком – о. К. Заєвський. На загальних зборах новоутвореної парафії в порядку денному, вирішувалось питання щодо приєднання її до Всеукраїнської спілки православних парафій (протокол №1). 22 жовтня 1921 р. Статут (складено 9 вересня 1921 р.), протоколи та Реєстр членів парафії було відповідно передано до ВПЦР для його затвердження [8, арк. 3].

У серпні 1922 р. від Одеської Ради до ВПЦР було подано проект поділу Стегу (так називався південний регіон України) на церковні повіти та волості. До останніх структури було включено Ананьївську (осере-

док повіту), Вознесенську, Єлисаветградську, Одеську, Олександрівську та Ново-Українську які відносились до волостей. Передбачалось також на першому з'їзді представників українських парафій (колишньої Херсонщини) під час візиту до м. Одеси митрополита УАПЦ В. Липківського утворити Крайову Церковну Раду (КЦР) [4, арк. 11, 13].

Головне завдання Степової Крайової Церковної Ради полягало у підкуванні про поширення і зміцнення справ Української Автокефальної Православної Церкви на території Степу; заснуванні братства фундаторів української церкви; розробці мережі благовісників та інформаторів; організації курсів для ставлеників, які бажають досягнути сану диякона та священника, комісії для їх іспиту; збору коштів на утримання цих богословських курсів тощо. Організатором Комісії для іспиту ставлеників зібрання ухвалили обрати о. Ф. Деньгу [2, арк. 4 зв.].

Належною до УАПЦ від 18 жовтня 1922 року, визнала себе її громада Вхідно-Єрусалимської церкви яка очолена згаданим вище священиком Ф. Деньгою. В протоколі спільного засідання Свято-Дмитріївської та Вхідно-Єрусалимської парафіяльних Рад від 9 листопада 1922 р. в присутності голови ВПЦР М. Мороза, було остаточно вирішено питання щодо заснування Степової Крайової Ради «як філії ВПЦР на підставі статуту її». Головою Ради від ВПЦР обрано В. Громашевського, заступником – М. П. Макаренка [2, арк. 4].

У 1923 р. до Всеукраїнської Спілки парафій УАПЦ були приєднані громади Першотравенського округу Одеської губернії с. Лукашівка (настоятелем храму обрано І. Ляшенка) [1, арк. 2], с. Скалівські Хутори [3, арк. 2] та с. Маркова (настоятелем Свято Покрівської церкви обрано К. Валевського) [1, арк. 3].

На теренах Одещини функціонувало так зване Братство «Відродження». Йому було передано від радянської влади ключі від Покровського Собору та затверджено статут в Ліквідаційному комітеті. Зауважимо, що Братство існувало на підставі канонів ВПЦР УАПЦ. Дещо пізніше, секретар Ради П. Гордовський прокоментував, що ВПЦР «нічого проти творення Братства «Відродження» не має і одержання парафії по цьому статуту, тільки якщо воно буде складовою частиною УАПЦ і буде базуватися на підставі канонів Української Церкви» [5, арк. 12 зв.].

У цьому нічого не було дивного, адже подібне «автокефальне» братство було зареєстроване через рік (8 лютого 1924 р.) у м. Києві і носило назву Українське Православне Церковне Братство «Діяльно-Христова Церква», керманічем якої був протоієрей та голова ВПЦР М. Мороз. Справа в тім, що Статуту обох братств були ідентичними і не мали жодних ідеологічних та канонічних розходжень зі Статутом УАПЦ, оскільки перебували в її складі.

Побутувала також думка, висловлена на Великих Покровських зборах УАПЦ у 1924 р., що Братство «Відродження» було південною філією УПЦ Братства «ДХЦ», які спільно вели розкольніцьку діяльність по відношенню до УАПЦ. До речі, парафії «ДХЦ» були організовані у 1925 р. на теренах Одеської губернії (Першотравенської, Миколаївської, Херсонської, Молдавської АМСР, Зінов'євської округи тощо).

У квітні 1924 р. ВПЦР запропонувала Одеській Крайовій Церковній Раді запросити на служіння в церкві архієпископа Миколу Пивоварова (єпископ Одеський і Балтський Антоній (Гриневич) в м. Одесі практично не бував). З цього приводу, Свято-Покровська парафія скликала на 18 травня загальні збори, де під головуванням Р. Щурського та секретаря Р. Марущака було прийнято рішення обрати «Всечесного Отця Миколу Пивоварова за свого (тимчасового – Д.К.) духовного керівника» [6, арк. 2]. Копію протоколу одеської парафії (ч. 9) було відправлено

до ВПЦР, яка на засіданні від 30 травня ухвалила «погодитися з постановами об'єднаного засідання Українських Парцерад м. Одеси про заклик Всечесного Архієпископа М. Пивоварова для обслуговування тимчасово Одеської Архієпископської катедри» [6, арк. 1].

Голова ВПЦР протоіерей М. Мороз, якого вважали «протежею»¹ М. Пивоварова, якимось відзначив, що «ставлячись з церковним довір'ям до запевнень та інформації о. М. Пивоварова про те, що на Одещині він проводить свою працю цілковито на демократично-соборноправному церковному ґрунті, при цьому перебуваючи нині в Одесі й наочно ознайомившись з методами й засобами єпископа Апостольської праці, я прийшов до остаточного висновку, що по мотивах церковно-моральної етики мав ієрейське сумління, що не дало мені дозволу підтримувати кандидатуру о. М. Пивоварова на Архієпископську катедру Одещини, про що й я вважаю необхідним і своєчасним щиро довести до відомо Святу Покрівську Парцерату, що взяла на себе ініціативу скликання Крайового Собору Одещини» [6, арк. 8].

Відмітимо, що протоіерей М. Мороз на той час тимчасово виконував обов'язки настоятеля Свято Покрівського храму і тому не рідко перебував на Одещині, за що й піддався критиці з боку ВПЦР та особисто з боку митрополита В. Липківського. Так, 14 листопада 1924 року ВПЦР констатувала, що «взагалі про від'їзд з м. Києва до Одещини протоіерея М. Мороза нічого не було відомо. Крім того, ВПЦР звертає увагу парафіяльної Ради на відсутність, очевидно, морального зв'язку протоіерея М. Мороза з вищим керівним органом УАПЦ ВПЦР, коли він просто по братерському не зробив того, що навіть роблять звичайні вірні, не священики, не видатні діячі церкви, коли перед від'їздом доводять про це до відома ВПЦР, щоб порозумітись, порадитись по питаннях благовістя» [6, арк. 31-32].

Але постійно перебувати на архієпископській посаді на Одещині М. Пивоварів не міг. Причина, на наш погляд, полягала у складних відносинах з «керівним центром», непорозумінням з представниками державної влади які не бачили необхідності його діяльності в Одеській губернії, постійними наклепами на нього та ін. Через те, він залишив Південь і переїхав (за дорученням ВПЦР) до м. Слов'янська. Зі слів митрополита В. Липківського це була «людина без совісті і честі, зруйнував Таращанщину, Катеринославщину, побував і в Одесі, і в Слов'янську, і в Ніжині, і в Кам'янці, і в Вінниці...» [11, с. 149]. Сукупність вище перелічених факторів змусило його увійти до лав Єпископату УПЦ Братства «Діяльно – Христова Церква» та очолити її Брацлавську філію (Подільська губернія).

Таким чином, на початку 20-х рр. на теренах Одещини набуває поширення автокефальний рух, до якого духовенство губернії було не готове. Утворення перших автокефальних громад на Одещині зіткнулось з рядом суттєвих перешкод. Це викликано насамперед масовою русифікацією південного регіону, оскільки там переважав проросійський (тихонівський) елемент церковної ієрархії, який чітко контролював одеську єпархію. Також не вистачало богослужбової літератури на українській мові, не було тісного зв'язку з керівним центром (ВПЦР), панотці з невідомих причин залишали парафії, а ВПЦР не мала можливості одразу призначити нового наставника. Виникали постійні конфлікти між українським духовенством з представниками російського за сферу впливу. Але, не зважаючи на усі внутрішні та зовнішні перешкоди, одеські автокефальні громади мужньо від-

¹ Прот. М. Мороз, будучи Головою ВПЦР (1919–1924 рр.), повернув сан вже одруженого М. Пивоварова у 1922 р. та клопотав перед ВПЦР стосовно висвяти М. Пивоварова в єпископи УАПЦ.

стоювали свої інтереси на Півдні України, активно пропагували національні риси характеру та самотності українського православного суспільства та відіграли чималу роль в процесі розбудови незалежної церкви в Україні.

Список використаних джерел:

1. Анкетні відомості про українські парафії села Лукашівки та Маркова Першотравневого повіту // Центральний Державний Архів Вищих Органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 440.
2. Визнання належності до Спілки Українських Православних Парафій Одеської Округи // ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 370.
3. Заснування парафії і прийняття статуту с. Скалівські Хутори Першотравневого повіту Одеської округи // ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 441.
4. Листування з Одеською Парафіяльною Радою про українізацію парафій // ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 36.
5. Протокол засідання Вєдких Микільських Зборів // ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 173.
6. Протоколи засідань Покровської парафії м. Одеси // ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 3 – Спр. 207.
7. Справа Одеської губерніяльної Церковної Ради про приєднання до Спілки Всеукраїнської Автокефальної Церкви // ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 37.
8. Справа про заснування Української Православної Церкви в с. Марківцях Першотравневого повіту на Одещині // ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 263.
9. Справа про приєднання до Всеукраїнської спілки Українських парафій м. Одеси // ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 35.
10. Балягузова О. Розкол в українському православ'ї у 1921-1930 рр. (на матеріалах Півдня України) / О. Балягузова : дис. ... канд. іст. наук / Николаївський державний університет ім. В. Сухомаїнського. – Миколаїв, 2005. – 171с.
11. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський: у 4 т., 5 кн. – Репр. відтворення вид. 1961 р. – К.: Либідь, 1998. – Т. 4, кн. 1. – 386 с.
12. Кукурудза А. Демократичні тенденції в українському православному житті 20-х рр. ХХ ст. / А. Р. Кукурудза: дис. ... канд. іст. наук / Рівненський державний гуманітарний університет. – Рівне, 2007. – 176 с.
13. Поцулко О. Еволюція автокефального руху в Україні (1917–1936 рр.) / О. Поцулко // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк, 2008. – № 2. – С. 213-218.
14. Тригуб О. Релігійність населення Півдня України за часів НЕПу (1921-1929 рр.): православний аспект / О. Тригуб // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 48. Вип. 35. Історія. – Миколаїв: Вид-во Чорноморського державного університету ім. П. Могили, 2006. – С. 31-36.

In the article on the basis of analysis of sources and historiography an attempt to study the process of forming of the first autocephaly parishes in Odessa and their activity at the beginning of 20-ty years of XX cent.

Key words: parishes, Ukrainian Autocephaly Orthodox Church, episcope, Allukrainian Orthodox Church Advice, UPC Fraternity “Dijalno – Christova Cerkva”.

Отримано: 29.08.2010